

VASY GÉZA
A férfikor számvetése

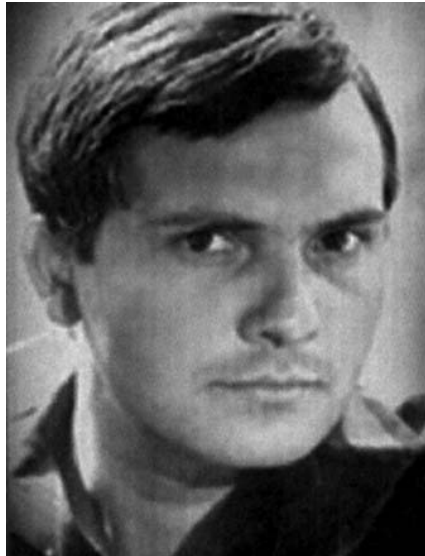
Rózsa Endre: „Se híja, se hója...”

Az utókor feledékenységéről könyvtárnyit összeírtak már elődeink s mi magunk is, mégse törődhetünk bele abba, hogy évtizedről évtizedre egyre több vitathatatlan érték vár arra, hogy az újabb nemzedékek, de idősebbek is megismerjék, gazdagodjanak általa. Természetesen nemcsak a szépirodalom alkotásairól, s nem is csupán művészeti alkotásokról vagy történelmi emlékekről van szó, ám úgy gondolom, hogy az ezredforduló két évtizedében talán éppen az irodalom vált a legnagyobb veszteség, nyolcszáz év magyar- és több ezer év világirodalma sodródott a közgondolkodás perifériájára. Az elmúlt egy-kétszáz év irodalom- és művelődéstörténete, bár hullámmozgásokkal, értékingadozásokkal, de kialakított egy olyan értékrendet, amely szinte egyértelműnek mutatkozott, s amely körvonalazta azt a tudásanyagot, amelyet az érettségi szintjén művelt embernek ismernie kellett. Ehhez elvileg hozzátartozott az az igény is, hogy a felnőtt egész életében szépirodalmat is olvasó lény. Manapság, sajnos, egyesek már az irodalomtörténeti igényű közoktatás szükségességét is kezdik kétségbe vonni. S ha ezt nem is javasolják, gyökeresen szűkítenék az ismeretek körét, hiszen állítólag már nemcsak Pázmány Péter vagy Zrínyi Miklós, hanem Jókai Mór, sőt Arany János is „nehéz” olvasmány a jelenkor ifjai számára.

Ha ez a helyzet a XIX. század legnagyobb klasszikusaival, mire számíthatnának a közelmúlt alkotói? Például Nagy László vagy Sánta Ferenc, akikről néhány éve mondták nekem magyar szakos bölcsészhallgatók, hogy műveik nehezen megérthetőek. S mire számíthat az a költő, író, aki el sem jutott addig, hogy kötelező vagy ajánlott olvasmány legyen? Aki meghalt, mielőtt még Kossuth-díjat vagy más nagyobb elismerést kaphatott volna?

Mire számíthat például Rózsa Endre életműve? Ő 1941. október 30-án született, Pécsen, tehát még most is csak hetvenesztendő lenne, ám 1983-ban súlyos betegség támadta meg, s 1995. április 18-án meghalt. A hatvanas évek végén nemzedékének egyik vezéregyéniségéként tűnt fel, megérdemelten és indokoltan. Erősítette ezt a szerepet, hogy nem egymagában, hanem egy csapattal együtt indult, a Kilencek

néven elhíresült költőkkel, akiknek 1969 decemberében jelent meg az *Elérhetetlen föld* című antológiája. Ez a könyv irodalomtörténeti jelentőségűnek bizonyult, s Oláh János címadó verse mellett embléma-érvényűvé vált Utassy Józseftől a *Zúg március* és Rózsa Endrétől az *Elsüllyedt csatatér* is. Ez az utóbbi vers azt üzenté az állandóan a forradalmiságról harsogó kornak, hogy nincs lehetőség forradalmi érvényű cselekvésre, pedig voltképpen szükség volna rá. Hasonlót fejezett ki, már címével is erre utalva a második kötet (*Senki ideje*) élén az *Önarckép*: „ha árulás / kinek az árulása // történelemszűnet”. Elégge egyértelmű, hogy a forradalom, az árulás 1956-ra is utal. Ezt egyébként Nagy László antológia-beli előszava világosan kifejezte: a Kilencek „A torkonvágott forradalmak pirosát s gyászat viselik belül.” Belátható, hogy ez a költőcsoport nem vált a hatalom kedvencévé. Gátolták nemcsak elindulásukat, hanem kibontakozásukat is, ám ők még e korlátozottságban is érvényt tudtak szerezni maguknak. A nyolcvanas években azonban a neoavantgárd után kibontakozott a posztmodern áramlata, s ez kapóra jött a halódó szocializmus kulturális politikájának. Mindvégig paradox helyzetben léteztek ugyanis: az „elkötelezett”, a társadalmi feladato-

Rózsa Endre (1941–1995)

kat felvállaló irodalmat tekintették eszményüknek, ugyanakkor a valódi társadalomkritika az irodalmi alkotásokban is irritálta őket. Így szinte megőrültek az irodalmat a valóságtól elválasztani kívánó törekvéseknek. Nemcsak az akkor még negyvenéves koruk táján járó Kilencek és társaik, hanem fokozatosan az idősebbek, sőt már klasszikus alkotók is, mint Illyés Gyula, Németh László, Nagy László a perifériára kerültek, arra hivatkozva, hogy korszerűtlenek, hogy nem képesek megszólítani a mai olvasókat, beleértve természetesen az új írókat is. A klasszikusoknak ebbe az előkelő társaságába került tehát másokkal együtt, alig ismertén, ismeretlenül Rózsa Endre. Aligha hihető viszont, hogy ezeknek az alkotóknak a művei csupán az idősebb, sőt a legidősebb korosztályhoz képesek érvényesen szólni. Igaz, minden korszak más, minden nemzedék más és más szemléletű, életérzésű, a nemzedékek láncolatában azonban sokkal több a közös elem, mint azt a mindenkori ifjak elképzelni szokták. Nem hiszem, hogy előítéletektől mentes, nyitott szemléletű emberekkel nehéz lenne megszerettetni Rózsa Endre költészetét. Álljon is itt mindjárt példaként egy olyan vers, amely kivételesen még azt az életkort is megadja, amelyben a költő megírta.

„Se hía, se hója...”

Töprengés verseskönyvek mellett, 35. évemet taposván

*A szívem, a vállam erős még,
se hía, se hója hajamnak,
s ha tagadnám negyvenegy őszét,
hihetnél friss-fiatalnak.
Ép szellemem és a gerincem.
(Csigolyámban a méz sokasul már.)
Gyülelévész birodalmam: a nincsen,
s ami lenne, ha volna – koholmány.*

*Ami lenne, ha volna... Vajon mi?
Mi kellene mondd, mi hibádzik?
Példást még futja dalolni,
s mersz majd cselekedni gigászit?
Mit akarsz, mire vársz, mire áhítsz,
ki igéz, hova jutsz, ha elindulsz?
Bezárul a válasz, e nyár is...
Örülj, ha megáll egy üres busz,*

*örülj, ha Budára a kompon
átúszol egy óra gyönyörre,
s nem pottyán a satnya falomból
finnyás hernyó a sörödbbe.
Örülj, ha sötét szemeidre
még visszaragyognak a lányok...
Örülj: aki többre se vitte,
förmédhet: „Még mire vágyott?”*

*Itt kell magamat kiröhögnöm!
(Önirónia... Hm. Kiderült-e?)
Ki ránt ki e kátyú-időből?
Rám forr vad iszapja gyűrűzve.
Ragadd meg az üstöködet – s föl!
Mindennapi már ma e példa:
magadat – te cibáld ki e helyről,
ama Münchhausen te legyél ma!*

*Nem adom magamat meg a múltnak!
Sorsunk – ez a dolga – betelhet;
de bennem idők igazulnak,
s igazolva, jövőbe emelnek!
Utólag – minden előzmény.
Se hitem, se lejárt fogadalmam.
A szívem, a vállam erős még,
se hía, se hója hajamnak.*

A magyarzó alcím megad egy műfaji érvényű kifejezést: töprengés. Értésülünk egy vers-életrajzi helyzetről: mindegyik verseskönyvek mellett kerül sor. A kötetek tartalmazhatják akár a szerző munkáit, akár más költőét is. Akaratlanul is felidéződhet bennünk Vörösmarty Mihály híres műve, a *Gondolatok a könyvtárban*, azzal a kiegészítéssel, hogy ott az emberiség történelmi sorsa a tét, itt elsősorban a személyiségé. Ott az egyetemes tudáskincs kerül a mérlegre, itt pedig egyetlen életút. Méghozzá az átlagos emberi élet útjának „felén”, amikor oly sokan jutnak „nagy, sötétlő erdőbe”, s keresik az igaz utat. Minimális eltéréssel krisztusnak is nevezhetjük a szerző életkorát, amelyet aligha véletlenszerűen nevezett meg, ráadásul ilyen pontossággal. A 35. évhez azt is érdemes magyarázatként hozzátenni, hogy ezekben az évtizedekben ez volt a fiatal életkornak szinte hivatalosan is a határa. A művész eddig számított fiatalnak. Eddig kaphatott például a „fiataloknak” fenntartott keretből lakást.

A Fialat Írók József Attila Körének ekkor éppen Rózsa Endre volt a titkára, s betöltvén az évet, le kellett mondania. A „friss-fiatalság” minősítésének érvénytelensége tehát nem is annyira életerőben, mint inkább a társadalom értékrendje szerint válik kérdésessé. Nyilvánvalóan az 1976-os esztendőről van szó, s a versbeli jelenidő még pontosít is: a nyárvég fogalmazódik meg. Maga a vers a Tiszatáj 1976. novemberi számában jelent meg, tehát a megírás után hamarosan, egyébként a 35. évet éppen betöltve.

Mintha már vége lenne a nyárnak, ám a személyiség a „férfikor nyarában” jár, legalábbis ott kellene éreznie magát. Fizikailag, biológiai szempontból hangsúlyozottan ép és egészséges ember képe bontakozik ki. Már a vers címe is ezt nyomatékosítja: „Se hía, se hója...”. A szív, a váll, a szellem, a gerinc ép és erős volta fejezi ki a látszólagos hibátlanságot, s ezt csupán játékosan és zárójelesen kérdőjelezi meg a kezdődő meszesedés. És az sem a szellem mellé jelle-

pes erővel helyezett gerincre vonatkozik, csak a csigolyákra. Később ragyognak a sötét szemek, s „visszara-gyognak a lányok”.

Az idézőjeles verscím Adyra utal. Az ő *Álcás, vén valómmal* című költeményében szerepel ez a kifejezés, de tanulságos az egész verset újraolvasni:

„Vén, lógó fejemnek / Fiatal az arca: / Mintha a gyermekség, / Eljátszott gyermekség / Játszadonna rajta. // Ingó lábaimmal / Bátorakat lépek, / Minthogyha cél felé, / Nagyszerű cél felé / Hajtana az élet. // Barna üstökömmek / Se hája, se hója, / Mintha tán ez volna / És igazi volna: / Lelkem takarója. // Nagy szemeim olykor / Asszonyoknak intnek, / Minthogyha az öröm / Az eleven öröm / Pártfogolna minket. // Álcás, vén valómmal / Titkon nyögve, fájva, / Ifju szívvel megyek, / Csúfolódva megyek / Az öreg halálba.”

Az üstök szó igencsak régies manapság, ám nyilván azt is az Ady-vers emléke építette be Rózsa versébe. Ez a szó inkább csak a szólásban él már (Ragadd üstökön a szerencsédet!), s közismert humorral erre játszik rá Münchhausen báró mesés története. Logikusan kap helyet tehát a báró úr is. Az Ady-vers egyébként 1908-ból való, a mindössze harmincéves költő műve, s a fiatalság és az öregség, a látszat és a valóság kettősége hullámszik át rajta. Rózsa Endre verse nem erre épül, nem a halálra, hanem az igazabb életre készülő férfi mutatkozik meg, aki nem kijelent, hanem medítál, töpreng, vitatkozik – önmagával és a köznapi életérzésekkel. Hangsúlyosan kerül át Adytól az asszony-motívum, lányná fiatalítva, s ahhoz is kötődve, de általánosítva az öröm képzetköre.

Akár 33, akár majdnem 35 évesen megérinthez bennünket a számvetés igénye, s bármikor szükségessé válhat, ha sorsunk valamiért kiélezett helyzetbe kerül. Ilyen lehet önmagában az is, ha véget ér a fiatalságunk. S valóban kevés vigasznak annyi, hogy az idő-södésből semmit se láthat az, aki ránk tekint. A gondok megértéséhez kulcsszó a *kátyú-idő* kifejezés, amely egy létállapotot terjeszt ki hosszabb időszakra, továbbá segítenek a kurzivált kifejezések, amelyek az időbeliséghez és az értékek világához kapcsolódnak: „*ami lenne, ha volna – majd – aki többre se vitte – mindennapi – utólag*”. Meghatározó a kurziválás nélkül megismételt „ami lenne, ha volna”, a hiányérzet nyomatékosított kifejezéseként. Ez az, ami nincs, ezért nevezhető gyülevésznek a birodalom, s a rosszálló jelentésű melléknév értékhiányra utal. Egyértelmű, hogy az elképzelt, személyesen megvalósítandó élet-értékek köre és maga a megvalósulás között tátong valamiféle szakadék. Igen ám, de „Példást még futja dalolni”, s ezt éppen ez a költemény is bizonyítja.

Viszont ott marad a jövőre vonatkozó patetikus-romantikus kérdés: „mersz *majd* cselekedni gigászit?” Rózsa Endre persze pontosan tudta, hogy nem a Petőfi-példa legújabb megvalósítása lehetne a gigászi tett, s ezt szemlélteti közvetlenül is a néhány évvel korábbi *Petőfi 73*, valamint a költői hivatással foglalkozó versek sora. A „*Se hája, se hója...*” záró versszak nem ad konkrét választ a gigászi cselekedetre, nem értelmezi azt, ám ez nem is várható el, hiszen elhangzik az önfeladást elutasító kijelentés, s ennek alapján a dal, a mű igaz és az életet igazoló lesz majd.

E vers különlegessége, hogy sokrétű, de nem egyértelmű az életút és az életmű kapcsolatrendszere. Két sorsvonal, amely hol szorosan egymás mellett, hol távolodva fut. Nyilvánvaló, hogy a személyiség mindegyikben a tökéletességet keresi. S feltűnő, hogy a hiányérzetet nem a poéta-teljesítmény kapcsán fejezi ki. A magánélet, a társadalmi hétköznapiok hagyják kielégítetlenül, s ezt boncolgatva állítja szembe tulajdon sorsát az átlagével. Bizony, miért lenne különb a költő életsorsa, mint bárki másé. A versbeli kérdések sora számtalanszor megbolygathatta a gondolkozó embert, s az öröm, a mulandó gyönyör, a ragyogás apró, megélt idilljeivel próbálkozhatott vigasztalódni. Az önbiztatás az örömeleve korlátozott, hiszen annak miért kellene örülni, hogy működik a főváros tömegközlekedése? A gyönyör miért csupán egy órányi? A lányok sokaságának említése semlegesít, hiszen az egyetlenre lenne szükség. Különbben is vége lesz a nyárnak, satnya a falomb, s kijózanító a képzeletbeli átlagembernek a nagyot akaró telhetetlenséggel szembesítő kérdése. Bizony, szükséges az önirónia, de a kátyú-idő iszapja fojtogat, s a megoldás csak a veszélyben lévőtől várható. Szembe kell fordulni, szakítani kell a múlttal. De melyikkel? Nem a költői ars poeticáról van szó, akkor pedig csak az életsors lehet veszélyhelyzetben. Felidéződhet bennünk József Attila utolsó előtti verse, a kérdéseivel is: „Végre mi kellett volna, mond?” s a válaszával: „örülj, ha jut tüzelőfára, / örülj, itt van egy puha párna, / hajtsd le szépen a fejedet.” A drámai felhangú önirónia itt is meghatározó, József Attila azonban a legutolsó számvetéshez jutott el szárszói verseiben, Rózsa Endre pedig még csak egy életszakasszal vetett számot, azt kívánta lezárni, s az életerő át is lendítette a krízisen.

Az olvasónak persze nem feltétlenül szükséges sem a vers keletkezési korát, annak társadalmi viszonyait részletesebben ismernie, sem a szerző életrajzát. A 35. életév és a kor felfogásának kapcsolata talán mégis hasznos közlés volt. S az sem lehet egészen felesleges, ha megtudjuk, hogy e vers megírásának időszakában a költő magánélete, házassága válságba került, végül

válásra kényszerült. Bár erre egyetlen utalás sincs a vers szövegében, mégis ez a kátyú-idő elsődleges jelentése, ebből kell kiszabadítania magát. Szétfoszlott a magánélet elképzelt birodalma, *ami lenne, ha volna*, az *nincsen*, s így *koholmány* meglétét állítani. Azokban az években a válás még nem számított mindennapos dolognak, a versbeli kifejezés elsősorban aligha erre utal, inkább arra, hogy az ember csak magára számíthat: vagy megadja magát a múltnak, vagy cselekszik, bármennyire nehéz és fájdalmas a szakítás. Ez a költemény egy adott életrajzi helyzetet általánosít, bármely krízis megoldásának útját vázolja fel, azzal a tudattal, hogy mindez nem könnyű, s hogy ami volt, ami megtörtént, az nyomtalanul nem törölhető el. Egy interjúban vallotta meg a költő: „Életre szóló nagy traumám az, hogy annak ellenére, hogy nem terveztem én ezt a válást, ki kell bírnom a lányomtól való távollétet” (*Olvasó Nép*, 1989. 1. 111.). S bár az új házasság boldogságot ígért, egy fiúgyermek is született, a traumát csak mélyítette az 1983 őszi tragikus betegség, az *Agyérelzáródás*, amely kényszerűen eltörölte a „*Se hía, se hója...*” testi-lelki állapotát, s a változatlan erejű versekben az elképzelt jövőt egyre inkább a haláltudat hatotta át. Végérvényesen *koholmánynak* bizonyult az eszmény, lehetetlennek a *gigászi* cselekedet. A *fogadalmak* egy része betarthatatlanná vált. Igen, igaz: „*Utólag* minden előzmény.” S ami megtörtént, az valóban nem feledhető. Az élet végén *Az ötvenharmadik ős* elégikusan idézi fel a múltat, a *friss-fiataltságot*, s részben még a most elemzett verset is: „Ötvenharmadik ős, mit vársz még, mire még? / Nagylányunk, Lídiánk mély szemeket függeszt / a – ki tudja, hová? Bár jelenés vakít, / nem válunk soha – s itt vagy még!”

Van egy talányos sor az utolsó versszakban: „*Se hitem, se lejárt fogadalmam.*” A mondat szerkezetileg visszautal a címre, s két fele önmagában könnyen értelmezhető lenne, de együttesük rejtélyes, hiszen egy tagadás és tagadásként megfogalmazott állítás egymás mellé helyezése. A *fogadalmak* változatlan érvényessége a házasságkötés esküjére, elköteleződésére kevéssé vonatkozhat, hiszen éppen az veszti el érvényességét. Inkább a személyiség következetes vállalását jelzi: a *kátyú-idő* leküzdése nem fog személyiség-átformálódással járni. Az akkor következhetne be, ha *megadná magát a múltnak*. Ám mégiscsak elképzelhető az is, hogy e sor értelme szerint nem a beszélő egykori fogadalma vesztette érvényét, hanem a válás mélyülése miatt az a hite vált semmissé, hogy még minden rendbe jöhet. De ha mégsem így van, mire utalhat a hit hiányának közlése? A vers egészének összefüggésében nyilván nem a vallásos hitről van

szó. Az is belátható, hogy költészetének erejéről, távlatairól meg van győződve a szerző, hisz bennük. Értelmezésem szerint abban nem hisz a vers vallomástevője, hogy a *kátyú-idő* múlttal terhes jelene megváltoztatható, a hajdani rendezettség helyreállítható, mert az „*ami lenne, ha volna – koholmány*”. Nincs más megoldás, csak a távozás. Lehetséges tehát e sornak az értelmezése a konkrét életrajzi helyzet, s lehetséges a versben nem részletezett válság szintjén. Ez a kettőség polifonabbá teszi a jelentést.

A döntés ugyanakkor kudarc is. Annak bevallása, hogy a magánélet birodalma *gyülevésszé*, az életterv *koholmánnyá* vált. A felelősségről nem esik szó. Tökéletes ember nincs, a felelősség mindig közös, ez a vers azonban az elmenekülés, az elindulás szükségességét hangsúlyozza abból az állapotból, amelyet mások célnak, a megállapodottság ideálhelyzetének tekintenek a munkahely, a család, a lakás háromságát elérve. Ám ha a család felbomlik, ha az otthonosság, majd a lakás is elvész, bizony kétségessé válhat a jövő, s akkor marad a versbeli jelenidőben az „egy óra gyönyör” s a lányok szeme villanása. Bizony kell az ironia, kell az önironia, s a játékosnak vélt, ám groteszk rájátszás Münchhausen történetére. A mesehős lehetetlent cselekedett, s a vers hőse is erre készül, biztatja önmagát, de sejti, hogy csak a mesében biztos a csoda. S az emberi idő más, mint a mesebeli. E versben folytonosan szembesül a három idősík. Az életidőben a fiatal felnőtt éppen középkorú férfi lett. A költői munkásságban nincs elmozdulás, mindhárom idősík a mű érvényességét érzékelteti. A személyiség felnőttkori életében történik radikális változás. Egy másfél évtizedes férfi-nő kapcsolat bomlik fel, a kezdetben nyilván ideálisnak, életre szólónak elképzelt válik folytathatatlanná. Ez a jelen. A jövő, a *majd* kérdéses még, de az életerős férfi önmagában bízva zárja le e versben a drámát.

Rózsa Endre következetesen vállalta a magyar líra több évszázados szellemi-szemléleti hagyományait, s ragaszkodott ahhoz is, hogy használja a klasszikus versformákat, ritmusokat. Pécs szülötte „pannon” természetnek bizonyult, az antik hagyományok ápolójaként kedvelte az időmértékes verselést. Feltűnően gyakorta használt anapestuszi ritmusokat, kortársai közt bizonyosan ő volt ebben a legkövetkezetesebb. Általában is megfigyelhető, hogy a magyar költészet sokkal jobban vonzódott a nyelvünk ütemhangsúlyos ritmusának könnyebben megfelelő, ereszkedő jellegű daktilusokat, trocheusokat használó sortípusokhoz, mint az emelkedőekhez. Azok közül csak a jambikus ritmus terjedt el, a jambusokkal kevert anapestuszi sor kezdettől ritka.

Ez utóbbi ritmus a sok aprózás miatt jóval dallamosabb hatást kelt, az emelkedő jelleg pedig végső soron határozottságot, szellemi harciasságot is kifejezhet, amelyet erősíthet, ha az anapesztus hosszú, tehát nyomatékos szótagjai a szavak belsejében helyezkednek el. Így van ez a „*Se híja, se hója...*” esetében is.

A *se híja, se hója* léthelyzet egyetlen embernél sem tarthat örökké. Van, akinek a haja hullik, van akié

fehéredik, másnak a szeme, a hallása, az emésztése károsul. Egyre több híja lesz az egészségnek. A szellem is ritkán marad mindvégig ép. Rózsa Endre egészségét túl korán érték túl súlyos csapások, s korán elhagyott bennünket. Ám itt maradtak a versei. Besorolódtak nyolc évszázad legszebb magyar versei közé. Magunkat szegényítjük, ha nem ismerkedünk meg velük.

SOMOS BÉLA

A pesti srác

*Hogy eljött az örök tavasz-ősz
október huszonharmadikája
vonul millió egyidős
ifjú és öreg, világ világa*

*lyukas zászlón át fúj a szél
a villanyrendőr tétovázik
a Bem-rakpart, a Kossuth tér
Petőfi arca rávillámlik*

*és dől a szobor, és széttörik
a hazugság szimbolikája
a pesti srác megszületik
mundérja a viharkabátja*

*

*És jön sok ős, sok szürke ős
levélhullató némasága
tétován téblábol, időz
tudja, nem tudja, milyen árva*

*pusztítja, felejtí magát
pótszeren él, sorvad a szárnya
zsugorodik, mint a világ
jövőjét eszi (már-)már zabálja*

*megfogyva bár, de törve nem?
sötét dióba zárva lenni?
törésre várva szüntelen?
kínok közt megszületni?*

*

*Ha eljön az igaz tavasz-ősz
ne higgye soha, hogy hiába
a pesti srác haja már ősz
de várja még, és egyre várja*